

Magyarország Afrika-politikája a kommunista korszakban és a posztszovjet érában

Tarrósy István¹

Bevezető

A kommunista rendszer időszaka Magyarországon nem tekinthető egy egységes és homogén korszaknak, ahogyan az ebben az időben a Moszkva és az afrikai kontinens felé irányuló külpolitika elemei sem bizonyultak állandónak és tartósnak, ezért a fejezet elsőként e periódus különböző szakaszait mutatja be. Ezután a kontinens államaival kötött kétoldalú megállapodások rendszerét vizsgálja az írás, amely részletesen kitér az akkoriban alkalmazott módszerekre, technikákra és a segítségnyújtás formáinak ismertetésére. Az írás kiemelt figyelmet szentel az állami ösztöndíjprogramnak, amely több száz afrikai fiatal számára biztosította a magyar egyetemeken való tanulás lehetőségét, valamint számos hazai egyetemi tanárnak tette lehetővé, hogy afrikai felsőoktatási intézményekben oktathassanak – többen közülük a szocializmus politikai eszmerendszerének és a tervgazdálkodás működésének lényegét adták át a hallgatóiknak. Napjainkban a magyar kormány egy hasonló ösztöndíjprogrammal kívánja élénkíteni a kapcsolatokat úgy, hogy közel hatvan (elsősorban fejlődő vagy feltörekvő) ország több ezer fiataljának ajánl fel hasonló lehetőséget. Az áttekintés végül rámutat a Magyarországon élő, kis létszámú, de aktív afrikai diaszpóra szerepének és az afrikai, immár a szülőföldjükön fontos pozíciót betöltő volt egyetemi hallgatók tevékenységének jelentőségére. Az írás tehát a magyar Afrika-politika alakulásának útját kíséri végig a kommunizmus évtizedeitől napjainkig.²

A kommunista rendszer különböző szakaszai, változó külpolitikai szerepvállalás

Magyarország az egypártrendszer uralmának különböző mélységeit és fokozatait tapasztalhatta meg a kommunista éra alatt, ezért célszerű ezt az időintervallumot három szakaszra bontani: az első a totalitárius diktatúra klasszikus sztálinizmusa, amely már az 1940-es években kibontakozott, és egészen 1963-ig tartott.³ Ezekben az évtizedekben az 1944-ben újjáalakult Magyar Kommunista Párt „minden társadalmi érdek kizárólagos

¹ A szerző a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjasa.

² GYARMATI 2011. Az írás alapul veszi és átdolgozza: TARRÓSY 2017.

³ Gyarmati György e szakaszokat említi: 1. presztalinizálás (1945–1947), 2. sztalinizálás (1948–1952) és 3. desztalinizálás (1953–1956) Rákosi resztalinizálási törekvéseivel.

letéteményesének nyilvánította magát”.⁴ A Sztálin által is kedvelt helyi vezető, Rákosi Mátyás irányításával a magyar emberek élete teljesen a párt felügyelete alá került, minden egyes lépésüket megfigyelték, nem meglepő tehát, hogy inkább bezárkóztak a saját világukba. Bár az 1956-os, a Rákosi uralmát és a szovjet típusú totalitárius rendszert elutasító forradalom megbukott, hosszú távon alapvető változásokat indukált. A második szakaszt, főként az 1970-es években, a kevésbé szigorú politikai ellenőrzés és a Rákosi-rendszert legitimáló ideológiától való eltávolodás jellemezte. 1956 után Kádár János teret adott a magánszféra megjelenésének, mind a gazdaságban, mind a kulturális életben – konszolidációs kísérlete során az anyagi jólét és az életszínvonal emelkedése biztosította a rendszer legitimációját. Neki köszönhető, hogy 1968 után „a gazdaságpolitikai liberalizáció keretén belül megjelenhetett az úgynevezett második gazdaság, [amely – T. I.] nem az állam által szerveződött, hanem annak gazdaságával összefonódva, azzal szimbiózisban működött”.⁵ Az 1980-as évek által fémjelzett utolsó, harmadik szakaszban tovább lazult az állami ellenőrzés, és egy olyan, az egész rendszert megingató válságba sülyedt az ország, amelyet a vezetés már nem tudott kezelni, továbbá nem volt képes az ígért életszínvonal-emelkedést biztosítani az itt élők számára. Így érkezett Magyarország az 1989–1990-es történelmi fordulóponthoz, amely a Szovjetunió szétesését és a keleti blokk felbomlását eredményezte.

Mark és Apor rámutat, hogy „az 1950-es évek végén a magyar elit megkísérelt nyitni Latin-Amerika, Afrika és Délkelet-Ázsia felé. [...] A később Globális Délnek nevezett területtel próbáltak kereskedelmi kapcsolatokat létesíteni”.⁶ Ennek fő mozgatórugója az 1956 utáni nemzetközi elszigeteltségből való diplomáciai kinavigálás és a Hruscsov-féle szocialista fejlődésmodell alapján a baráti, fejlődő országokba megindított exporttevékenység volt. Mivel Kádár János és külügyminisztere, Sík Endre,⁷ a Moszkva által kijelölt irányvonal hű követője volt, a totalitárius diktatúra időszakával ellentétben – amelyben, hasonlóan a szovjet tábor más szatellitállamaihoz, a Rákosi-rezsim sem kapott szabad kezét a nemzetközi szintén való politikai manőverezésben – az „antiimperialista internacionalizmus nagy szerepet játszott az elit, az értelmiségi és a hétköznapi szocialista kultúrában az 1960-as és az 1970-es években”.⁸ Ez pedig óriási hatást gyakorolt a külpolitikai lehetőségek körének szélesítésére is.

Magyarország Afrika térképén

A keleti blokk tagjaként, azaz a rendszerváltozásig Moszkva ideológiai ernyője alatt Magyarország nemcsak egy többé-kevésbé független, hanem egy meglehetősen aktív külpolitikát folytatott az akkori harmadik világ országaival, közöttük számos afrikai állammal, például Algériával, Líbiával, Angolával, Etiópiával és Mozambikkal. A Varsói Szerződés és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) legmagasabb szintű értekezleteit követően egyre többször merült fel központi témaként az afrikai kooperáció jelentősége, valamint a szolidaritásnak az afrikai partnerek támogatásában való megjelenése.

⁴ KÖRÖSÉNYI 1999, 9.

⁵ KÖRÖSÉNYI 1999, 9.

⁶ MARK–APOR 2015, 852.

⁷ Sík Endre egyébként a kor szaktekintélye volt az Afrika-kutatások területén.

⁸ MARK–APOR 2015, 852.

A keleti blokk vezetői baráti relációkat kívántak ápolni az ázsiai és afrikai országokkal, ennek jegyében számos baráti látogatást tettek ezekben az államokban, jóllehet az afrikai emberek ennek csekély hatását látták és érezték. Losonczy Pál, aki az Elnöki Tanács elnöki posztját töltötte be 1967 és 1987 között, rendszeresen elutazott harmadik világbeli, köztük szubszaharai országokba, hogy elősegítse a baráti kapcsolatok kialakítását. 1970-ben Tanzániába, egy évvel később Guineába és a Kongói Népi Köztársaságba, 1973-ban Sierra Leonéba, míg 1975-ben Szomáliába látogatott. Kormányzati szinten Magyarország még tovább ment, és önálló segélyprogramokat határozott meg az afrikaiak számára az ötéves terveiben: ezek elsősorban kormányzati kölcsönöket, technológiatranszfert, valamint nagyobb mértékű árucserét jelentettek. 1962-ben megalapították az úgynevezett Nemzetközi Műszaki-Tudományos Együttműködési Irodát, azaz a TESCO-t (International Technical and Scientific Cooperation and Trading Office), amely a kétoldalú technológiai, oktatási és szakképzési megállapodások koordinálásáért és végrehajtásáért volt felelős a közmunka, az oktatás, az egészségügy, a mezőgazdaság és a vízgazdálkodás területén.

A tudás- és a technológiatranszfer a Magyarországról Afrikába irányuló exporttevékenység bővítésével járt. Az afrikaiak hosszú időn keresztül számos magyar terméket ismertek közelről, köztük az Ikarus-buszokat, a Glóbusz-konzerveket, a Ganz-motorvonatokat, de ugyanúgy a Piros Arany ételízest, a Hajdú-mosógépeket, az Elzett-zárakat és lakatokat vagy a MEDICOR orvostechikai műszereket, készülékeket. Már a két világháború közti időszakban gyártott dízelvonatot a Ganz az Egyiptomi Állami Vasutak számára, 1935-ig tíz darabot, és ezek már légkondicionált vasúti kocsikat húztak Kairó és Szuezi között.⁹ Később, 1966 és 1970 között további harminc darab MÁV M40-es mozdonyt vásároltak az egyiptomiak, és a mai napig többen *magariként* nevezik az öregebb mozdonyokat, utalva eredetükre és megbízhatóságukra. Az 1962. július 17-én Marokkó és Magyarország között létrejött egyezmény jól példázza, hogy Magyarország képes volt nagymértékben növelni a kereskedelem éves volumenét textilipari termékekkel, elektronikus eszközökkel, rádiókészülékekkel, Tungstam-izzókkal, mezőgazdasági és ipari felszereléssel a trópusi gyümölcsökhöz, nyers foszfáthoz, különféle ércshez, valamint agrártermékekhez és szardíniáért cserébe.¹⁰ Egy másik szemléletes példa a Guineával 1963-ban aláírt megállapodás, amely jól demonstrálja, hogy hazánk ebben az időszakban sikerrel exportált gyógyszeripari termékeket, könnyű- és nehézipari berendezéseket, valamint autóalkatrészeket is.¹¹ Ahogyan egy, a *Népszabadságban* megjelent cikk írja, és Ginelli Zoltán kutatói beszámolója is idézi: „Guinea fővárosa, Conakry magabiztos [a választásaiban – T. I.]. Csak Ikarus-buszokat használnak, a rendőrséget pedig Pannónia-motorbiciklikkel látják el. Jelenleg egy malom teljes berendezését szállították le a számukra. A Mogürt szerelőüzemet működtet Conakryban. A Modex sportszereket szállít Guineába, amelyeknek azonban sajnos nem kifogástalan a minősége.”¹² A régi idők többnyire minőségi magyar termékeivel kapcsolatban az idősebb generáció tagjaiban még ma is nosztalgia ébred, amelyre napjaink kormányközi tárgyalásai során is lehet (és érdemes) hivatkozni.

Magyar tudással épültek utak, vasutak és kórházak, többek között Algériában, Líbiában, Marokkóban, de szakértőkkel volt jelen hazánk Angolában, Etiópiában, Kenyában

⁹ *Railways in the Nile valley. Train Operation in Modern Egypt* (s. a.).

¹⁰ Külügyminisztérium 1963.

¹¹ Külügyminisztérium 1963.

¹² GINELLI 2017, 9.

és Tanzániában is. Fontos leszögezni, hogy a „szellemi export előfutára volt a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatoknak”.¹³ Ezt manapság Joseph Nye nyomán „soft power”-nek, „puha erőnek” nevezhetjük, a lényeg azonban ugyanaz: a tudás közvetítésével, a tapasztalatok átadásával kapcsolati tőkére tehetett szert az ország, amely az esetek jelentős többségében később dollárban mérhető gazdasági nyereséget eredményezett. Tévhit azt gondolni, hogy Magyarország veszített afrikai „üzletein”. Természetesen a szakemberek kiküldése a magyar államnak pénzbe került, de a kapcsolati és bizalmi tőke megszerzését követően – ugyanis a szakértők a magas színvonalon elvégzett munkájukkal kivívták a helyiek elismerését és bizalmát – a hazai cégek könnyebben tudtak kijutni a helyi piacra. Ahogyan Morenth Péter fogalmaz, „ahol agrármérnökök dolgoztak, ott feltűnt a Bábolnai Állami Gazdaság. Mai szemmel is gazdaságilag határozottan előnyös volt Magyarországnak ez a [fajta – T. I.] kapcsolat.”¹⁴ „Az 1970-es évek közepén megalakuló Agroinvest vállalat is támaszkodott a korábbi [ilyen típusú szakmai – T. I.] kapcsolatokra, s Afrika több országa életében nyereséges tevékenységet végzett.”¹⁵

A baráti segítségnyújtási programok keretében a szakemberek kiküldése mellett Magyarország több 100 állami ösztöndíjat ajánlott fel afrikai fiataloknak. 1957 és 1993 között 23 afrikai országgal, ezek közül 5 észak-afrikaival (időrendben először Egyiptommal 1957-ben, majd Algériával, Tunéziával, Marokkóval, Líbiával) és 18 szubszaharaival (az 1960-as évek elején Guineával, majd Ghánával, később Malival, Dahomeyjel (a mai Benin), Etiópiával, Tanzániával, Szudánnal, a Kongói Köztársasággal, Felső Voltával (a mai Burkina Faso), Nigériával, Sierra Leonével, Szomáliával, Angolával, Mozambikkal, Zambiával, Zimbabweval, Kenyával, végül 1993-ban Dél-Afrikával).¹⁶ Hollósi Gábor tudósítása részletes képet nyújt erről: „Az anyagi támogatásnak az ösztöndíj [volt – T. I.] a legtipikusabb formája, jellemző, hogy valamennyi egyezmény tartalmaz[ott] ilyen rendelkezést, kivéve az 1973-ban Nigériával kötött egyezményt. [...] Noha az ösztöndíjak területe a kölcsönösségi elv érvényesülésének területe, az 1979-ben Angolával és az 1980-ban Etiópiával kötött egyezményekben kizárólag a magyar fél ajánlja fel partnerének ezeket.”¹⁷ Az ösztöndíjak általában egyetemi és főiskolai diplomák megszerzésére, valamint szakiskolai, továbbá művészeti vagy technikai képzésre adtak lehetőséget az afrikaiaknak. Az 1973 és 1983 között külügyminiszeri posztot betöltő Puja Frigyes összegzése szerint 1979 közepén 101 magyar szakember dolgozott kilenc fekete-afrikai országban, és 20 afrikai államból 171-en tanultak magyar felsőoktatási intézményben az állami ösztöndíjprogram jóvoltából. Mintegy 15 év alatt 268 afrikai végzett nálunk, míg 1970 és 1978 között 315 afrikai vett részt posztgraduális képzésben Magyarországon.¹⁸

A Magyarországon diplomát szerzett volt hallgatók, akik közül ma többen vezető politikai vagy üzleti pozíciót töltenek be a szülőhazájukban, jelentős társadalmi tőkét képviselnek. Kötődésük hazánkhoz – a Magyarországról szerzett ismereteiken és nyelvtudásukon keresztül – kiválóan mérhető és kimutatható. Így nem meglepő, hogy a 2. Budapest Africa

¹³ JUHÁSZ–KANIZSAY–VARGA 2006, 217.

¹⁴ MORENTH 2015.

¹⁵ JUHÁSZ–KANIZSAY–VARGA 2006, 217.

¹⁶ Talán érdemes kiemelni, hogy noha alapvetően marxista–leninista országok vannak a listán, szerepel rajtuk néhány „nyugatbarát” is (Nigéria, Kenya stb.) – tehát nem kizárólag az ideológiai szempontok voltak a döntőek.

¹⁷ HOLLÓSI 2010, 52–53.

¹⁸ PUJA 1980, 125.

Forumnak (BAF2) – amelyet a Külgazdasági és Külügyminisztérium Afrika Főosztálya szervezett 2015. november 2–3. között – kiemelt prioritása volt az oktatási kapcsolatok fókuszba állítása. „Kapcsolataink hagyományos eleme és Afrika fejlődésének motorja az oktatás, ennek megfelelően az oktatási együttműködés képezi a fórum fő témáját. [...] A fórum célja, hogy fokozott párbeszédet folytassunk a korábban hazánkban tanult afrikaiakkal, a hazai akadémiai, civil és üzleti szféra képviselőivel, hogy jobban építhesünk az általuk felhalmozott tudásra és kapcsolati tőkére. A BAF2 meghívotti célcsoportja magyar egyetemeken végzett magas rangú afrikai állami tisztségviselők, afrikai felsőoktatási miniszterek és egyetemek vezetői” – szerepel a fórum hivatalos internetes oldalán.¹⁹

A fentiek alapján egyértelműen látható a kapcsolat az oktatás és a külpolitika között. A versenyképes, magas színvonalat képviselő felsőoktatás és szakképzés, illetve a hozzájuk kapcsolható ösztöndíjak és csereprogramok, kiegészülve egyéb kulturális és turisztikai, az úgynevezett nyilvános diplomácia keretébe illeszthető aktivitásokkal és intézményekkel, képesek fajsúlyosabb területeket – mint például a gazdaság és a kereskedelem – is erősíteni. Már az 1950-es évek végére sikerült kialakítani egy kereskedelmi képviselőkől álló hálózatot a „gyengén fejlett államokban”, ahogyan a magyar állampárt retorikája utalt a harmadik világbeli országokra. Az ilyen kereskedelmi tanácsosok alkalmazása 2017–2018-ban nem egy új jelenség Magyarország afrikai (újra)pozicionálásában.

A magyar afrikai tudásbázis – az első magyar afrikanisták mint a sikeres külpolitika referenciái

Egy rövid időutazással bizonyítjuk, hogy Afrika első magyar megismerői, tudósai, valamint egyes területeinek feltérképezői napjainkig ható referenciával szolgálnak – és szolgáltak már a szovjet érában is – a kormányzati erőfeszítések számára a magyar afrikai jelenlét újrahangolása területén. Annak ellenére, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia nem volt direkt gyarmatosító – nem is rendelkezett gyarmatokkal, bár a kollektív gyarmatosításban résztvevő volt – európai nagyhatalomnak számított – igaz, ahogyan Búr Gábor hangsúlyozza, „a 19. század végi »európai koncert« nagyhatalmai közül a gyenge láncszem”-nek.²⁰ Így Bécs is meghívást kapott az 1884–85-ös berlini konferenciára (az úgynevezett Kongó-konferenciára). Korábban egyébként Ausztria is megkísérelt gyarmatokat szerezni, a területfoglalási folyamatnak pedig az 1719-ben létrehozott Osztrák Kelet-indiai Társaság lett volna a lebonyolítója. Feladataként eredetileg „kereskedelmi telepeket lett volna hivatva alapítani a távoli területeken, amiből későbbi gyarmatok kinőhettek volna”.²¹ A tervek azonban nem valósultak meg. Ezzel szemben voltak jelentős magyar kutatók, akik Ázsiában és Afrikában is „valódi felfedezőmunkát” végeztek. Ők a 18–20. században kapcsolódhattak be a nemzetközi munkálatokba. Márki Sándor magyar történész egy 1884-ben megjelent cikkében nevezi meg közülük Benyovszky Móricot, Magyar Lászlót és Anne Bakert (azaz Sass Flórát, Samuel Baker feleségét), illetve Csillagh Lipótot, ám nevesebb turistákról is szót ejt, akik főleg Egyiptom és Szudán területén utazgattak.

¹⁹ *Budapest Africa Forum 2.* (2015).

²⁰ BÚR 2011, 85–86.

²¹ BÚR 2011, 85–86.

De a történész munkájában olyan vadászokat is megemlít, mint például gróf Széchenyi Béla vagy Forgách Károly, illetve a Dél-Afrikában vendéglőt nyitó Kohn Dezső és Tajthy János.²² Orvosként Etiópiában és Tanganyikában gyógyított Sáska László, és szintén Etiópiában, a császár szolgálatában állt Mészáros Kálmán, aki a tevékenysége elismeréseként az Etiópia Tiszti Csillagának Lovagja érdemrendet is megkapta. Természettudományi jelentőségű gyűjteményeik miatt szót kell ejteni vadászutazóinkról is, így Kittenberger Kálmánról, Rácz Antalról, illetve Széchenyi Zsigmondról, aki egyszer pontosan megfogalmazta az „Afrika-vírus” mibenlétét: „Akit egyszer megfogott Afrika varázsa, az nem tud elszakadni tőle soha többé.”²³ Néhányan e magyar kutatók, szakemberek és felfedezők közül nemzetközi hírnévre és elismerésre is szert tettek. Az Angolában 16 éven keresztül kutató Magyar László (1818–1864) tudományos felfedezései nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia és a Kossuth-emigráció (főként Szemere Bertalan és Rónay Jácint), hanem kora jelentős tudományos központjai (a londoni Királyi Földrajzi Társaság, a Gothában székelő Justus Perthes Földrajzi Intézet, a lisztaboni Gyarmatügyi Minisztérium, a bécsi Földrajzi Társaság) figyelmét is magára vonták.²⁴ Torday Emil (1875–1931) sok-sok évet töltött Kongó medencéjében, hogy megalkossa élete fő művét, a „British Museum máig is leggazdagabb, több mint 3000 bejegyzett tételét, a [saját maga által – T. I.] gyűjtött, különféle néprajzi tárgyat tartalmazó” Afrika-gyűjteményt.²⁵ Kiváltságos hely illeti meg az Afrika-kutatók körében Teleki Sámuel grófot (1845–1916) is, aki Kelet-Afrika egyenlítői vidékén barangolt. Kubassek János szerint „Teleki Sámuel utazása volt az utolsó nagy s egyben befejező mérőföldkő Afrika feltárásában”.²⁶ Ezzel a „hároméves kalandos utazással Afrikában örökre beírta nevét a tudományos kutatás nagyjai közé”.²⁷

A Magyar Tudományos Afrika Expedíció, amely 1987. december 17-én indult hat hónapon át tartó útjára, tisztelegve az akkor századik évfordulóját ünneplő Teleki-expedíció (1887–1888) előtt, vált a második világháború utáni időszak „legnagyobb szabású és legkomplexebb magyar expedíciós” vállalkozásává.²⁸ Szintén évfordulóhoz kapcsolódik a Szilasi Ildikó és Lóránt Attila által fémjelzett Torday-Kongó Expedíció, amely 2009. július 4-én, azaz Torday Emil utolsó afrikai útjához képest pontosan 100 évvel később indult útnak. Az utat követően megjelent kiadvány A. Gergely András szerint, „példátlan vállalkozás, [...] léptékben talán olyan, mint az Afrika Tanulmányok [periodika – T. I.] kitartó missziója, az afrikai kultúrák és léthelyzetek következetes interpretációja, évek óta zajló ismeret-halmaz feladattudata, az Afrika iránti felszínes érdeklődés mögé lopakodó tudásbázis gazdagításának szándéka”.²⁹ A nagy magyar Afrika-kutatók öröksége ilyen értelemben is meghatározó, és jól kivehető egyfelől a magyar tudáskorpusz további bővítésére tett erőfeszítésekben, másfelől az afrikai magyar jelenlét erősítéséhez adható szellemi és kapcsolati tőkében.

²² RÉGI 2007, 147.

²³ BORSOS–MÓGA 1998, 184.

²⁴ SEBESTYÉN 2007, 157–158.

²⁵ KUBASSEK 2006, 259.

²⁶ KUBASSEK 1989, 7.

²⁷ BORSOS 1998, 25.

²⁸ VOJNITS 2013, 85.

²⁹ A. GERGELY 2013, 148.

A rendszerváltozás után – Afrika térképén marad-e Magyarország?

Az 1980-as évek végén végbement politikai rendszerváltást követően a volt keleti blokk tagjai számára az első számú külpolitikai célkitűzés a teljes jogú EU-tagság megszerzése volt – minél korábban. A posztkommunista külpolitika három pillére az euroatlanti integráció mellett a határon túli magyar diaszpóra helyzetének rendezése, valamint a szomszédos államokkal való kooperáció megerősítése volt. Antall József miniszterelnökként az 1990. május 22-én tartott ötödik országgyűlési ülésnapon azt hangsúlyozta, hogy az „összeurópai együttműködés velejárója [...] az intenzív regionális együttműködés”.³⁰ Később az ő kezdeményezésére indult útjára a visegrádi négyek együttműködése, amelynek névadó-alapító rendezvényére 1991. február 15-én került sor Visegrádon.

Az átalakulás első évtizedében a Nyugathoz való felzárkózás igénye volt az uralkodó korszellem,³¹ és a „visszatérés Európába” szlogen dominálta a térség, benne Magyarország külpolitikai gondolkodását. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy Magyarország valójában kivonult a szubszaharai Afrikából (és más, távolabbi földrészek partneri kapcsolataiból is). Emellett hazánk drasztikusan csökkentette külképviselteinek számát a térségben: a korábbi nyolc nagykövetség közül hatot bezártak (Guineában, Tanzániában, Ghánában, Mozambikban, Angolában és Etiópiában). Sőt, ahogyan Benkes Mihály is rámutat, „a szovjetizált blokk összeomlását követően az afrikai vezetőkben megnőtt a félelem, hogy az európai rendszerváltozások nyomán a működő tőke és a segélyezés is Kelet-Közép-Európa felé fordul, ami Afrika marginalizálódását fokozza”.³² A volt keleti blokk országai számára a modernizáció, a gazdasági átalakulás, az új piacok felkutatásának folyamata közepette a rendszerváltás előtti magyar–afrikai kapcsolatok helyébe csak részben léptek pragmatikus gazdasági kapcsolatok, mert a magyar gazdasági szereplők csökkenő érdeklődést mutattak a nem ritkán instabil afrikai országok iránt.³³ A hivatalos állami szintű kapcsolatok helyett az aktív civilek vették át a relációk életben tartásának feladatát. A sokarcú globalizációs folyamat már másképp láttatta a civil társadalom fogalmát is, ami lehetőséget adott a magyar szerveződéseknek arra, hogy felkutassák a leendő partnereket és kiépítsék a magyar civilek kapcsolatrendszerét az afrikai NGO-kkal. Az első határozott fordulatot Magyarország európai integrációja jelentette az afrikai terepen tevékenykedő szervezetek (például az AHU, az Afrikáért Alapítvány vagy a Taita) számára.

Miközben nem meglepő, hogy a globalizációval a globális civil társadalom térnyerése is együtt járt, a civil részvétel jelentősége, különösen az afrikai kontinensen, az afrikai fejlődés tekintetében hatványozottan fontossá vált a 21. században. A mindennapok realitásaiban napjainkban Afrika különböző szegletében folyamatosan jelen vannak az említett magyar civilek, akik elismert tevékenységükkel a nemzeti szint számára is fontos referenciát képviselnek. A kormányzat legfontosabb feladata egy olyan politika megalkotása, amely a nemzetgazdasági érdekek és a nemzeti pozíciók számára pozitív eredményeket hoz. A magyar civil tudás részét képezi annak a „tranzíciós-integrációs know-how”-nak, amely egyfajta terméket is képviselhet a külkapcsolatok, köztük az afrikai relációk (újra) építésében. Suha György magyarázata szerint „többlet-előnyt” jelenthet ez a tudásanyag

³⁰ ANTALL 1990.

³¹ BEREND T. 1999, 356.

³² BENKES 2006, 53.

³³ *Magyar külpolitika az uniós elnökség után* (2011), 45.

Afrika államai számára is, hiszen ezen országok jelentős része „volt szocialista [még ha a számos afrikai szocializmus közül egy speciális afrikai szocializmust vallott is magáénak – T. I.] országnak és egyidejűleg a tranzíció-integráció egy korábbi fázisában lévőknek minősül, ahol a specifikus magyar posztszocialista [transzformációs tudás, demokratizálódási tapasztalat – T. I.] hiteles termék”.³⁴

Új külpolitikai fejezetek a posztszovjet érában: globális nyitás, déli nyitás, *Stipendium Hungaricum*

Miután Magyarország betöltötte az EU Tanácsának soros elnökségét 2011 első hat hónapjában, időszerűvé vált a magyar kül- és Európa-politika áttekintése a 21. századi interpoláris globalitás kontextusában. Magyarország „globális nyitottságának” koncepciója 2010-ben kapott lendületet, ugyanis ekkor önálló helyettes államtitkárságot is létesítettek a Külügyminisztériumban erre a célra: létrejött a Globális Ügyekért Felelős Helyettes Államtitkárság, élén azzal a szakdiplomátával, aki felelős az ázsiai, ausztráliai, csendes-óceáni, valamint afrikai kétoldalú kapcsolatokért. Az ország globális jelenlétének értelmezése és fokozása már 2008 óta tetten érhető, hiszen ekkor egy erre vonatkozó, külön kormányzati stratégiát is elfogadtak. Vitathatatlan, hogy hazánknak is elemei érdeke (volt) világossá tenni azon szándékát, amely a transznacionális globális realitásban határozta meg az ország hosszú távú hatásokkal járó tevékenységét.

Elsőként az úgynevezett keleti nyitás, majd 2016-tól a déli nyitás vált a Külgazdasági és Külügyminisztérium stratégiai irányvonalává. Az Országgyűlésnek beterjesztett 2015-ös költségvetési tervezés dokumentuma egyértelművé tette: „Tekintettel arra, hogy a déli nyitás célterületeibe tartozó fejlődő régiók egyre nagyobb politikai és gazdasági befolyásra tesznek szert a világban, szükséges, hogy Magyarország felelevenítse, megerősítse és új megvilágításba helyezze kapcsolatait e térségek országaival.”³⁵ Magyarország déli nyitásának megvalósításában a meg- vagy újranyitott nagykövetségek mellett kiterjedt tiszteletbeli konzuli hálózat – amelynek működtetéséért külön miniszteri biztos felel a Külgazdasági és Külügyminisztériumban – és számos kereskedőház, amelyeket a Magyar Nemzeti Kereskedőház Zrt. irányít, jutott szerephez. Emellett a Külgazdasági és Külügyminisztériumon belül egy önálló egység, az Afrika Főosztály (a már említett Budapest Africa Forum szervezője) koordinálja az afrikai kontinenst érintő hazai külgazdasági és politikai erőfeszítéseket. A kormányzati tevékenységet egészíti ki a Balogh Sándor üzletember által 2013-ban alapított Magyar Kereskedelmi és Kulturális Központok (Hungarian Trade and Cultural Center, HTCC) hálózata, amely kifejezetten a vállalkozások számára nyújt segítséget a piacra való belépéshez.

Az Afrika Főosztály volt vezetőjét nevezték ki 2016 késő tavaszán a ghánai misszió vezetőjének. Miután 2016. július 28-án elfoglalta posztját, Szabó András interjút adott a Ghánai Távirati Irodának,³⁶ amelyben azt nyilatkozta, hogy a kapcsolatok fejlesztésének fókuszában a ghánai diákok tanulási lehetőségeinek (mérnök, orvos, természettudós,

³⁴ SUHA 2012, 251.

³⁵ Lásd: Parlament 2015a.

³⁶ Lásd: *Hungary to invest massively in Ghana* (2016).

mezőgazdasági szakember) a magyar állami ösztöndíjak által történő biztosítása áll. Említést tett „dr. Lawrence Tetteh neves közgazdásról”, aki jó példája azoknak a Magyarországon diplomát szerzett afrikaiaknak, akik a kétoldalú kapcsolatok alakulását is pozitívan befolyásolhatják. Lánya, Hanna Tetteh, Ghána külügyminisztere (aki magyarul is beszél, hiszen édesanyja magyar) is elkötelezettje a magyar–ghánai kapcsolatok fejlesztésének.

Ahogy azt már jeleztük, az oktatás, a kutatás és a kultúra rendkívül fontos dimenziói a pragmatikus külpolitikai gondolkodásnak. Az állami ösztöndíjprogramok a hosszú távon fenntartható bilaterális relációknak fektethetik le az alapját azzal, hogy az ösztöndíjas diákokat a diplomaszerezését követően „kulturális nagykövetségként” a rendszerben tartják. A magyar felsőoktatási intézményekben éveket eltöltő fiatalok részben magyar identitást, de minden bizonnyal erős kötődést építenek fel Magyarországhoz, amelyet kis leleményességgel felhasználhat a kormányzat arra, hogy a végzett diák országával kereskedelmi, gazdasági, tudományos és egyéb együttműködést célzó kapcsolatokat erősítsen meg. 2013-ban a magyar kormány a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény és a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény felhatalmazásai alapján elindította a Stipendium Hungaricum ösztöndíjprogramot. Ez a program a hasonló, szocialista programok újraélesztéseként is interpretálható.

A szubszaharai Afrikát tekintve a minisztérium Afrika Főosztályának tervezése alapján 19 országnak összesen 435 ösztöndíjat ajánlott fel a magyar állam 2016 év végéig. A legnagyobb éves keretet (100 ösztöndíjat) a Dél-afrikai Köztársaság, Magyarország legfontosabb afrikai kereskedelmi partnere kapta. Az első ösztöndíjasaik 2017 folyamán érkeztek hazánkba. A tervezési listán szerepelt továbbá Angola (ahol Magyarország nagykövetséget nyitott 2016-ban), Botswana, Eritrea, Etiópia (ahol hazánk újranyitotta a nagykövetséget 2016-ban), Gabon, Ghána, Kenya, a Kongói Demokratikus Köztársaság, Mali, Namíbia, Nigéria, Szenegál, Szomália, Tanzánia, Uganda, Zambia, Zimbabwe és a Zöld-foki Szigetek.

Kitekintés a jövőre – záró gondolatok

Az előző részekben az írás világosan érvelt amellett, hogy Magyarország afrikai szerepvállalásának újragondolásában jelentős szerepet kap az oktatás és a kutatás, amely hosszú távon alapot képezhet a további együttműködésnek. A kétoldalú oktatási, kulturális és tudományos megállapodások évtizedek óta rendkívüli jelentőségűek Magyarország számára, ezért a Stipendium Hungaricum állami ösztöndíjprogram Magyarország pragmatikus külpolitikájának, valamint formálódó Afrika-politikájának is az egyik legfontosabb eszköze. Ez tulajdonképpen a közelmúlt ösztöndíjprogramjainak egy újjáélesztett formája. A fenti összefoglaló bemutatta, hogy számos olyan afrikai ország van, amellyel Magyarország kapcsolatai meglazultak a rendszerváltást követően, de a kormányzat olvasatában ezeket „könnyű újraépíteni, hiszen mára azok a fiatalok, akik [például – T. I.] Afrikából [...] Magyarországon végezték tanulmányaikat, rendkívül kellemes és jó emlékeket őriznek az országról, és messzemenően készek arra, hogy bekapcsolódjanak [az – T. I.] együttműködésbe”.³⁷ A „puha erő” eszközeként működő Stipendium Hungaricum létrehozásának

³⁷ Parlament 2015b.

a célja, hogy általa Magyarország továbbfejleszthesse gazdasági kapcsolatait és növelhesse gazdasági erejét. A magyar nagykövetségeken kereskedelmi attasék, külgazdasági tanácsosok folytatnak célirányos tevékenységet a kereskedelmi volumen növelése érdekében, illetve a Nemzeti Kereskedőház Zrt. szintén a gazdasági lehetőségek fejlesztéséért felelős. A külügyi- külgazdasági kormányzati rendszer további jelentős aktoraiként a Magyar Export-Import Bank Zrt. (Eximbank), a Magyar Exporthitel Biztosító Zrt. (MEHIB) és a Nemzeti Befektetési Ügynökség (Hungarian Investment Promotion Agency, HIPA) támogatják még az erőfeszítéseket.

Rendkívül fontos, hogy ezen kormányzati célkitűzések megvalósulását egy megfelelő kutatóbázis és szakemberképzés támogassa. A magyar Afrika-kutatás fontossága tehát megkérdőjelezhetetlen, ezáltal kiemelt jelentőségű a hazai afrikanisztika helyének és szerepének megfelelő meghatározása, illetve a szektorban tevékenykedő szakemberek tudásának a kormányzati és a civil elképzelések megvalósításába való bevonása is. A kommunizmus különböző időszakai alatt tett erőfeszítések, különösen Sík Endréi – akinek bár lett volna rá lehetősége, nem hozott létre önálló Afrika-tanulmányok diszciplinát a Magyar Tudományos Akadémiánál –, nem szabad, hogy feledésbe merüljenek. A központ kezdetben az MTA Afro-ázsiai Kutatócsoportjaként, majd 1965-től mint az Afro-ázsiai Kutatóintézet folyamatosan a magyar gazdaság exportorientált növekedése mellett érvelt, és figyelemmel követte a világ gazdaság alakulását, hogy az összehasonlítható növekedési minták vizsgálatával és a befektetési lehetőségek feltérképezésével hasznos tanácsokkal láthassa el a magyar külpolitikai döntéshozókat.³⁸ Bár 2016-ban sikeresen megalapították az MTA Afrika Albizottságát, a kormány még mindig nem működik szisztematikusan együtt a tudományos közösséggel az afrikai ügyeket illetően.

A napjainkban is zajló migrációs válság kapcsán szükséges kiemelni a többségi társadalommal együtt élő afrikaiak szerepét egy új magyar–afrikai perspektíva realitássá válásának folyamatában, hiszen a Magyarországon jogszerűen tartózkodó afrikaiak hídszerepet töltenek be anyaországuk és választott hazájuk, Magyarország kultúrája és társadalma között. Általánosságban megállapítható, hogy ők jól integrálódtak, és nagymértékben hozzájárulnak a magyar gazdasági teljesítmény növeléséhez is. Róluk keveset tudunk, hiszen a nemzetközi migráció által érintett posztszovjet területeket leíró szakirodalom keveset foglalkozott velük. Egy expanzív és pragmatikus külgazdasági politika számára fontos kapcsolatot jelenthet a globális afrikai diaszpóra ezen „elhanyagolt” szelete. Ezért, ahogyan a szovjet idők alatt is, hatványozottan érdemes velük számolnia a jelenlegi Afrika-politikának.

Felhasznált irodalom

- A. GERGELY András (2013): Tisztelettel, szeretettel, Kongó. *Afrika Tanulmányok*, 7. évf. 2. sz. 145–148.
- ANTALL József (1990): *Az országgyűlés 1990. évi tavaszi ülésének 5. ülésnapja (1990. május 22.). Dr. Antall József kijelölt miniszterelnök előterjeszti kormánya programját*. Elérhető: <http://>

³⁸ GINELLI 2017.

- antalljozsef.igytortent.hu/beszedek/orszaggyulesi-beszedekek/2-az-orszaggyules-1990-evi-tavaszi-ulesszakanak-5-ulesnapja-1990-majus-22.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 25.)
- Budapest Africa Forum 2. (2015). Elérhető: <http://budapestafricaforum.kormany.hu> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 04.)
- BENKES Mihály (2006): *Helyzetkép Fekete-Afrikáról. Politikai afrikanisztikai tanulmányok*. Budapest, ELTE BTK – MTT Tanári Tagozata.
- BEREND T. Iván (1999): *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990*. Budapest, Vince.
- BORSOS Balázs – MÓGA János (1998): *Matatuháton Afrikában*. Budapest, Osiris.
- BORSOS Balázs (1998): *Szafari a pále, pále. A gróf Teleki Samu vezette expedíció (1887–1888) szerepe és jelentősége Kelet-Afrika néprajzi feltárásában*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- BÚR Gábor (2011): *Afrika-történeti tanulmányok*. Budapest, Mundus Novus.
- Hungary to invest massively in Ghana (2016). *Ghana News Agency*, 2016. 07. 31. Elérhető: [www.ghananewsagency.org/politics/hungary-to-invest-massively-in-ghana-106280](http://ghananewsagency.org/politics/hungary-to-invest-massively-in-ghana-106280) (A letöltés dátuma: 2018. 06. 21.)
- GINELLI, Zoltán (2017): *Opening the Semi-Periphery: Hungary and Decolonisation. Research Report for the Vera and Donald Blinken Open Society Archive 1 June to 31 July 2017*. Elérhető: [www.osaarchivum.org/files/fellowships/visegrad/reports/2017/GINELLI-201704.pdf](http://osaarchivum.org/files/fellowships/visegrad/reports/2017/GINELLI-201704.pdf) (A letöltés dátuma: 2018. 06. 21.)
- GYARMATI György (2011): *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, ÁBTL–Rubicon.
- HOLLÓSI Gábor (2010): Magyarország kulturális egyezményei afrikai államokkal 1957–1993. *Iustum Aequum Salutare*, 6. évf. 2. sz. 45–60.
- JUHÁSZ Péter – KANIZSAY Endre – VARGA János (2006): A mezőgazdasági termelés fejlesztési lehetőségei Afrikában. In SEBESTYÉN Éva – SZOMBATHY Zoltán – TARRÓSY István szerk.: *Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára*. Pécs, Publikon – ELTE BTK.
- KÖRÖSÉNYI, András (1999): *Government and Politics in Hungary*. Budapest, Central European University Press.
- KUBASSEK János (1989): *Zanzibártól a Stefánia-tóig. Teleki Sámuel nyomában*. Budapest, Bembo.
- KUBASSEK János (2006): Torday Emil utazásai és tudományos tevékenysége a Kongó-medencében. In SEBESTYÉN Éva – SZOMBATHY Zoltán – TARRÓSY István szerk.: *Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára*. Pécs, Publikon Könyvek – ELTE BTK.
- Külügyminisztérium (1963): A magyar külpolitika dokumentumai. *Külügyminisztérium Dokumentációs Osztály*, 3. évf. 3–4. sz. 1963. 12. 31.
- Magyar külpolitika az uniós elnökség után (2011). Elérhető: http://eu.kormany.hu/download/4/c6/20000/kulpolitikai_strategia_20111219.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 09. 06.)
- MARK, James – APOR, Péter (2015): Socialism Goes Global: Decolonization and the Making of a New Culture of Internationalism in Socialist Hungary, 1956–1989. *The Journal of Modern History*, Vol. 87, No. 7. 852–891. DOI: <https://doi.org/10.1086/683608>
- MORENTH Péter (2015): *Miért Afrika? Bevezetés a fekete kontinens világába a magyar–afrikai kapcsolatok révén*. (Training material PPT) Budapest, Exim Bank Training.
- NYE, Joseph S., Jr. (2004): *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York, PublicAffairs.
- Parlament (2015a): *XVIII. Külgazdasági és Külügyminisztérium*. Elérhető: www.parlament.hu/irom40/04730/adatok/fejezetek/18.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)

- Parlament (2015b): *Jegyzőkönyv az Országgyűlés Külügyi bizottságának 2015. május 20-án, szerdán, 9 óra 50 perckor kezdődően az Országház főemelet 55. számú tanácstermében megtartott üléséről*. Elérhető: www.parlament.hu/documents/static/biz40/bizjkw40/KUB/1505201.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 07. 23.)
- PUJA Frigyes (1980): *Magyar külpolitika*. Budapest, Kossuth.
- Railways in the Nile valley. Train Operation in Modern Egypt* (s. a.). Elérhető: <http://mikes.railhistory.railfan.net/r050.html> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 04.)
- RÉGI Tamás (2007): A magyar Afrika-kutatás tudománytörténetének története. *Africana Hungarica*, 2. évf. 1–2. sz. 147–156.
- SEBESTYÉN Éva (2007): Mi volt Magyar László halálának oka? (Válasz a benguelai hagyatéki irat leveleiben). *Africana Hungarica*, 2. évf. 1–2. sz. 157–158.
- SUHA György szerk. (2012): *Gazdaságdiplomácia*. Budapest, SZÉ-WI Oktatási Bt.
- TARRÓSY István (2017): Magyar–afrikai kapcsolatok és a pragmatikus külpolitika. In BIEDERMANN Zsuzsánna – KISS Judit szerk.: *Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században*. Budapest, Akadémiai. 372–391.
- VOJNITS András (2013): 125 és 25 év (2/2). 25 éves a Magyar Tudományos Afrika-expedíció. *Afrika Tanulmányok*, 7. évf. 3. sz. 73–100.